

مروری بر روند صادرات انار در ایران

زهرا خوشنودی فر*^۱، وحیده نرجسی^۲، اشتری، صدیقه^۳، گودرزی، غلامرضا^۴

^۱ استادیار بخش تحقیقات اقتصادی- اجتماعی^۲ استادیار بخش تحقیقات علوم زراعی و باغی

^۳ استادیار بخش تحقیقات گیاهپزشکی^۴ استادیار بخش منابع طبیعی

• مرکز تحقیقات و آموزش کشاورزی و منابع طبیعی استان مرکزی

چکیده

رمز موفقیت سیاست و توسعه اقتصادی، تأکید بر خصوصیات خاص بخش‌های اقتصادی، یا توسعه درون‌زا، با استفاده از پتانسیل منابع انسانی، سازمان‌ها و منابع فیزیکی محلی مختص هر یک از بخش‌های تولیدی کشور است. یکی از مهم‌ترین بخش‌های اقتصادی که مسیر دستیابی به توسعه پایدار را هموار می‌نماید، بخش کشاورزی است. این مطالعه با هدف بررسی روند صادرات انار در ایران صورت پذیرفته است و درصدد است تا درک درستی از توانمندی‌ها و تنگناهای کشور در زمینه تولید محصولات کشاورزی به‌خصوص محصولات ارزآور و تجاری مانند انار ارائه دهد. برای این منظور از روش‌های مرور منابع و بررسی اسناد استفاده شده و راهکارهای عملیاتی در این زمینه ارائه گردیده است.

واژگان کلیدی: انار، بخش کشاورزی، صادرات، نوسانات اقتصادی

مقدمه

کشاورزی، ستون فقرات اقتصاد اکثر کشورهای در حال توسعه جهان را تشکیل می‌دهد (۲۴). در ایران نیز سهم بخش کشاورزی در حدود ۱۱ درصد از کل تولید ناخالص داخلی کشور می‌باشد (۱۹). در ایران بخش کشاورزی با ۴/۴ میلیون بهره‌بردار مستقیم و تولید ۱۲۰ میلیون تن محصول در سال ۱۴۰۰، بخش عمده‌ای از غذای موردنیاز کشور را تأمین می‌کند (۱) و به دلیل نقشی که در امنیت غذایی جامعه ایفا می‌کند، بیش از سایر بخش‌ها اهمیت دارد.

بررسی اقتصاد کشورهای پیشرفته و صنعتی نشان می‌دهد زیربنای توسعه اقتصادی در اکثر این کشورها، بخش کشاورزی است و در سایه توجه ویژه به این بخش، امکان توسعه سایر بخش‌ها نیز فراهم خواهد شد (۴). کشاورزی بزرگترین صنعت جهان است و بیش از یک میلیارد نفر در جهان در این صنعت اشتغال دارند که سالانه بیش از ۱/۳ تریلیون دلار، غذا تولید می‌کنند.

* نویسنده مسئول: khoshnodifz@gmail.com

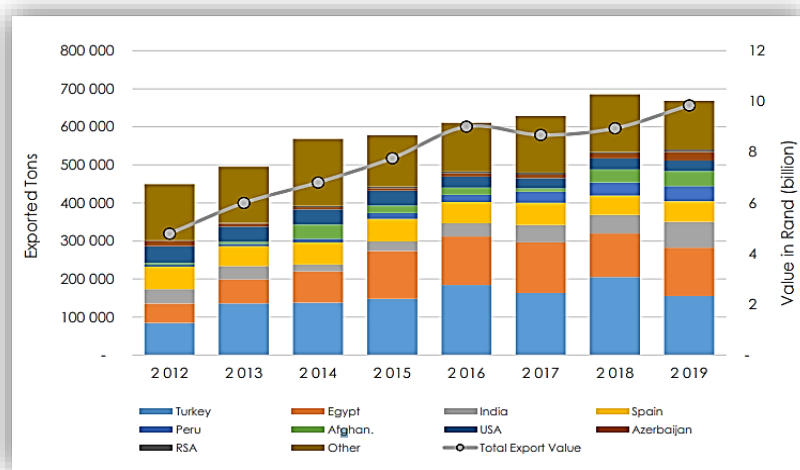
زیست‌محیطی و توسعه پایدار و متوسط عملکرد بالا در واحد سطح از ویژگی‌های بارز این بخش است. در میان محصولات باغی، انار جایگاه ویژه‌ای در کشور دارد. میوه انار افزایش قابل توجهی در تقاضا دارد و سطح تولید این میوه با ارزش به‌طور مداوم روبه افزایش است و در مطالعات متعددی خواص دارویی و درمانی برتر انار گزارش شده است.

نتایج مطالعات نشان از افزایش قابل توجه مصرف و تقاضا جهت صادرات انار دارد (۲۷). در این رابطه یکی از سیاست‌های مهم و کاربردی، توسعه صادرات به‌ویژه صادرات غیرنفتی در بخش کشاورزی است (۱۰). براساس نظریه‌های توسعه و تجارت بین‌الملل، صادرات جزئی از تولید ناخالص داخلی است و رشد صادرات می‌تواند تأثیر مثبتی بر رشد اقتصاد کشور داشته باشد (۱۶). برخی از نظریه‌پردازان اقتصاد بین‌الملل با باور به نقش تجارت در رشد و توسعه اقتصادی از آن به‌عنوان موتور رشد نام می‌برند (۲۱). لذا گسترش حجم و تنوع بخشی به صادرات، موجب بهبود تراز پرداخت‌ها و ایجاد فرصت‌های شغلی جدید خواهد شد. این مزایا سبب شده تا برخی مکاتب، رشد و توسعه اقتصادی را در گرو گسترش بازرگانی بدانند (۱۵). به‌عبارت دیگر، توسعه صادرات، تأمین‌کننده منابع ارزی برای توسعه اقتصادی است و می‌تواند نقش تعیین‌کننده‌ای در شکل‌گیری ساختارهای اقتصادی، تخصیص بهینه

چند دهه قبل، اقتصاددانان حرکت بخش کشاورزی را مخالف جهت حرکت بخش صنعت می‌دانستند و معتقد بودند بخش کشاورزی دارای ارتباط پیشین و پسین کمی بوده و بهتر است سرمایه از این بخش به بخش صنعت منتقل شود. اما با گذشت زمان مشخص گردید که این نوع نگاه صحیح نبوده و در طی ادوار بر اهمیت بیش از پیش بخش کشاورزی پی برده‌اند (۲۴). بخش کشاورزی در ایران به‌دلیل داشتن مشخصه‌ها و مزیت‌های عمده‌ای نظیر تنوع آب و هوایی، زمین و نیز امکان بهره‌گیری از وضعیت جغرافیایی و گستردگی عرصه کشور، امکانات لازم برای گسترش تولید و صادرات انواع محصولات در فصول مختلف سال را دارا می‌باشد. وسعت کشور و وجود تنوع اقلیمی در آن امکان تولید و توسعه‌ی محصولات باغی بی‌شماری را فراهم کرده است. ظرفیت تولیدات باغی ایران به‌حدی است که ایران جزء ۱۰ کشور تولیدکننده‌ی ۱۳ محصول عمده‌ی باغی جهان محسوب می‌شود. وجود بیش از ۵۰ محصول باغی با سطح زیرکشت بیش از ۲/۴ میلیون هکتار و میزان تولید بیش از ۱۳ میلیون تن بیانگر اهمیت این بخش در بین تولیدات کشاورزی کشور است (۱۱). توانمندی‌ها و استعدادهای موجود در زیربخش باغبانی از جمله مزیت نسبی، صادرات و ارزآوری، اشتغال‌زایی، بازدهی اقتصادی بیشتر نسبت به مصرف یک مترمکعب آب، سازگاری با ملاحظات

است و از نظر تنوع و کیفیت مقام اول دنیا و از نظر سطح زیرکشت و تولید پس از کشورهای هند و چین مقام سوم دنیا را دارد (۱). اما آمار صادرات انار ایران و ارزش افزوده حاصل از آن حکایت دیگری دارد. بخش اصلی درآمد حاصل از بازار جهانی انار متعلق به قاره آسیاست به این دلیل که قاره آسیا مصرف کننده سنتی انار است؛ براساس آمار جهانی صادرکنندگان عمده انار در دنیا کشورهای ترکیه، مصر، هند و اسپانیا می باشند (نمودار ۱)؛ اگرچه چین و ایران از جمله بزرگترین تولیدکنندگان انار دنیا هستند، چین با تولید حدود ۱۲۶ هزار تن انار در سال به عنوان هشتمین صادرکننده انار در دنیاست. اما متأسفانه ایران علی‌رغم تولید عمده، به دلایل مختلفی چون چالش‌های صادراتی، نوسانات اقتصادی و مسائل دیگر از کشورهای اصلی صادرکننده انار نمی‌باشند (۷). در صورتی که هند یکی از بزرگ‌ترین تولیدکنندگان انار در جهان، عمده بازارهای جهانی واردکننده انار (نظیر کشورهای امارات متحده عربی، بنگلادش، هلند، انگلیس، عربستان و روسیه) را در اختیار دارد. ارزش جهانی صادرات انار در سال ۲۰۰۶-۲۰۰۵ در حدود ۱۸۸ میلیون دلار بوده که ایران علی‌رغم تولید عمده، صادراتی به ارزش تنها ۳۳/۸ میلیون دلار (معادل ۱۸ درصد از سهم صادرات جهان) دارد (۲). (نمودار ۱).

منابع، استفاده از منافع ناشی از مقیاس تولید، دستیابی به تخصص بین‌المللی و غیره داشته باشد (۲). همان‌طور که گفته شد یکی از مهم‌ترین محصولات باغی کشور، انار است. انار، (*Punica granatum L.*)، درخت کوچکی است که در مناطق نیمه گرمسیری و مدیترانه‌ای به خوبی کشت می‌شود و یکی از معروف‌ترین میوه‌های کشت شده در غرب آسیا و خاورمیانه است (۳۱). علاوه بر مصرف تازه‌خوری میوه انار، از آن محصولات متعدد دیگری از قبیل آب انار، انواع ناردانه (تازه، منجمد و خشک شده)، رب انار، کنسنتره انار، ترکیبات سوپرغذایی (پونیکالاجین‌ها)، روغن هسته انار، کپسول انار، پودر آبمیوه انار، آب انار گازدار، چای انار، شربت انار، پودر پوست انار تولید می‌گردد (۲۰). میوه‌ی انار به‌عنوان منبع عالی آنتی‌اکسیدان‌های طبیعی و ترکیبات تقویت‌کننده سلامتی مانند آنتوسیانین‌ها، فنولیک‌ها و فلاونوئیدها (۳۰) شناخته می‌شود. در سالیان اخیر، صادرات این محصول به دلیل ارزش غذایی بالایی که در بین محصولات کشاورزی بی‌رقیب بوده و از نظر اقتصادی و ارزآوری برای کشورهای صادرکننده دارای اهمیت فراوان است (۹) و یکی از اهداف اصلی کشورها از دیرباز در عرصه‌ی تجارت جهانی، به‌دست آوردن سهم بیشتری از بازار جهانی انار است. ایران زادگاه انار

نمودار ۱- روند تغییرات صادرات انار در کشورهای مهم تولیدکننده آن طی سال‌های ۲۰۱۲-۲۰۱۹

چین به ارزش ۱۹۴/۴۷ میلیون دلار بوده است
(<https://www.tridge.com/intelligences/pomegranate/export>)
میزان و ارزش صادرات انار ایران در طول دوره ۱۲ ساله از سال ۱۳۸۹ تا ۱۴۰۰ در جدول ۱ آورده شده است.

بیشترین میزان صادرات انار در سال ۲۰۲۱ از تایلند به چین با ارزش صادرات ۳۲۹/۶۱ میلیون دلار بوده است و پس از آن صادرات انار از کانادا به ایالات متحده با ارزش ۲۴۳/۲۳ میلیون دلار و صادرات انار از مالزی به

جدول ۱- میزان و ارزش صادرات انار ایران در طول دوره ۱۲ ساله

سال	میزان صادرات (تن)	ارزش صادرات (هزار دلار)	قیمت هر کیلو (دلار/کیلو)
۱۳۸۹	۱۲۵۹۷	۱۸۹۱۴	۱.۵۰
۱۳۹۰	۷۸۵۱	۱۱۶۶۹	۱.۴۹
۱۳۹۱	۱۵۱۹۸	۲۳۵۴۸	۱.۵۵
۱۳۹۲	۱۳۸۷۰	۱۲۷۵۰	۰.۹۲
۱۳۹۳	۱۳۸۴۶	۱۱۴۳۸	۰.۸۳
۱۳۹۴	۸۶۳۲	۸۰۴۳	۰.۹۳
۱۳۹۵	۱۱۹۶۵	۷۷۶۸	۰.۶۵
۱۳۹۶	۱۷۱۰	۱۵۹۷	۰.۹۳
۱۳۹۷	۱۳۸۱۳	۱۰۵۳۳	۰.۷۶
۱۳۹۸	۱۵۵۸۸	۱۱۴۶۳	۰.۷۴
۱۳۹۹	۱۱۹۱۷	۵۲۵۱	۰.۴۴
۱۴۰۰	۱۷۷۸۵	۷۶۷۸	۰.۴۳

(منبع: معاونت امور باغبانی دفتر میوه‌های گرمسیری و نیمه گرمسیری وزارت جهاد کشاورزی)

جدول ۲- میزان صادرات انار (تن) به کشورهای مختلف

در سال ۱۴۰۰

نام کشور	میزان صادرات (تن)
ارمنستان	۴۹۱۳/۵
عراق	۳۰۱۲
افغانستان	۲۹۶۹
ترکمنستان	۲۲۷۷
پاکستان	۱۹۶۷
روسیه	۱۲۷۵
امارات متحده عربی	۵۱۵
سایر کشورها	۸۶۴
کل	۱۷۷۹۲

(منبع: معاونت امور باغبانی دفتر میوه‌های گرمسیری و

نیمه گرمسیری وزارت جهاد کشاورزی)

از سوی دیگر، براساس آمار گمرک ایران، قیمت انار صادراتی ایران، نیم دلار به ازای هر کیلوگرم است. در صورتی که سایر کشورهای صادرکننده، این محصول را به ارزش ۲/۵ تا ۴ دلار صادر می‌کنند (۸) و در بازار ایالات متحده، قیمت هر دانه انار با کیفیتی پایین تر از انار ایران حدود ۳ دلار است (۶). طی ۱۵ سال اخیر به دلیل بی‌تدبیری دولت‌ها، ایران بازار گسترده انار خود را از دست داده است. این در حالی که انار محصول گران‌قیمتی است و در دنیا تنها ۵ کشور این محصول را تولید و صادر می‌کنند. در صورتی که کشور نتواند، شرایط اقتصادی را تثبیت نماید، نمی‌توان در عرصه تجارت جهانی گام برداشت و با صادرات محصولات کشاورزی از جمله انار، به رشد و توسعه پایدار دست

همان‌طور که نتایج مندرج در جدول (۱) نشان می‌دهد در سال ۱۳۸۹ ارزش صادرات انار ایران بیش از ۲/۵ برابر ارزش صادرات آن در سال ۱۴۰۰ بوده است. در صورتی که براساس آمار و اطلاعات گمرک کشور در سال ۱۳۸۶ ارزش صادرات انار بالغ بر ۳۴ میلیون دلار بوده است. به عبارت ساده، در سال ۱۳۸۶ ارزش صادرات انار ایران نزدیک به پنج برابر این ارزش در سال ۱۴۰۰ است. متأسفانه طی سالیان اخیر به دلایل مختلف از جمله نوسانات و شرایط ناپایدار اقتصادی، علی‌رغم مرغوبیت و کیفیت اناری تولیدی، کشور سهم عمده‌ای از بازار انار جهان را از دست داده است.

از مهم‌ترین چالش‌های صادراتی میوه انار می‌توان به شرایط ناپایدار اقتصادی، نوسانات ارزی، تحریم‌ها، مسائل مرتبط با حمل‌ونقل خصوصاً با کشتی (فقدان کانتینرهای مدرن و یخچال‌دار)، مشکلات بانکی، عدم تولید انارهایی با کیفیت و دارای استانداردهای صادراتی و فقدان مشاوران حرفه‌ای جهت صادرات میوه انار به باغداران اشاره نمود. به طوری که بیشترین حجم صادراتی انار ایران تنها به کشورهای همسایه از جمله افغانستان، عراق، ارمنستان و غیره محدود شده است (۷) (جدول ۲).

نرخ مالیات بر ارزش افزوده، نرخ‌های تعرفه داخلی، کسری‌های تجاری، واردات و صادرات، سطح رشد اقتصاد کشور، مصرف بخش خصوصی، سرمایه‌گذاری بخش خصوصی و خالص صادرات در کوتاه‌مدت کاهش می‌یابد (۲۲) و بی‌ثباتی اقتصاد کلان می‌تواند اثرات منفی بر رشد اقتصادی داشته و در بلندمدت بازار نیروی کار را به سمت بیکاری سوق دهد (۲۹) و از همه بدتر شوک نرخ تورم می‌تواند، اقتصاد کلان را دچار عدم تعادل نماید (۲۵).

بررسی وضعیت متغیرهایی چون میزان صادرات، تولید ناخالص داخلی و سایر متغیرهای کلان اقتصادی کشورها نشان می‌دهد که این متغیرها همواره حول مسیر رشد بلندمدت خود در نوسان می‌باشند به طوری که رشد آن‌ها، گاهی بیشتر از رشد بلندمدت و گاهی کمتر یا منفی بوده است و صادرات کالاها و خدمات در هر کشوری طی یک دوره زمانی مشخص از عوامل گوناگونی همچون تورم، مخارج دولتی، نرخ مالیات بر ارزش افزوده، جنگ، انقلاب، شوک‌های نفتی، سیاست‌های پولی و مالی، افزایش بهره‌وری و غیره تأثیر می‌پذیرد که متأسفانه در کشور ما به‌رغم تولید افزون و با کیفیت انار، به دلیل شوک‌ها و نوسانات اقتصادی وارده، ارزش صادرات انار، این محصول با ارزش، در طی سالیان گذشته بسیار کاهش یافته که تبعات بسیاری چون عدم توسعه پایدار کشاورزی، افزایش بیکاری،

یافت. بنابراین لازم است راهبردهای صادراتی برای بخش کشاورزی ایران تدوین شود تا بتوان ضمن افزایش قیمت‌های صادراتی، سهم ایران از بازارهای جهانی انار را افزایش داد.

نتایج مطالعات مختلف نشان می‌دهد که صادرات بخش کشاورزی تأثیر مثبت و معنی‌دار و بی‌ثباتی درآمدهای صادراتی تأثیر منفی و معنی‌داری بر رشد بخش کشاورزی دارد (۱۲) و نا اطمینانی در اقتصاد کلان سبب به وجود آمدن فضایی نامطمئن در بازار و در نتیجه ایجاد تغییراتی در حجم واردات می‌شود (۳). بنابراین سرمایه‌گذاری‌های برنامه‌ریزی شده در بخش کشاورزی، که باعث افزایش تولید و عرضه صادرات محصولات کشاورزی بالاخص انار منجر می‌شود و این مسئله به بهبود تراز بازرگانی و رهایی از وابستگی به درآمدهای نفتی کمک شایانی می‌نماید.

براساس نتایج تحقیق گرشاسبی و یوسفی (۱۳۹۴) (۱۴)، تحریم‌ها آثار کاهشی مستقیمی بر نرخ رشد اقتصادی داشته‌اند. مطالعه چهار شوک اقتصادی (پولی، ارزی، نفتی و تقاضای خارجی) نشان داده شده است که در صورت بروز هر یک از چهار شوک، طی سه سال سطح رشد اقتصاد، مصرف بخش خصوصی، سرمایه‌گذاری بخش خصوصی و خالص صادرات کاهش می‌یابد و سطح عمومی قیمت‌ها افزایش خواهد یافت (۲۶). در صورت بروز شوک‌های مختلف (چون مخارج دولتی،

رساندن اثرات شوک‌های اقتصادی بر صادرات انار داشته باشند.

همچنین مقوله صادرات را به‌عنوان متغیری از متغیرهای کلان اقتصادی که تحت‌تأثیر سایر متغیرهاست، در نظر گرفته و با برنامه‌ریزی‌های بلندمدت، حساب‌شده و منطقی سعی بر تعدیل شوک‌های ناگهانی وارده بر قیمت محصول انار صادراتی ایران در بلندمدت نمایند. از سویی با تحلیل نقش حضور رقبای ایران در تغییرات قیمت انار صادراتی ایران، نسبت به تغییرات قیمت‌های جهانی از طریق بررسی نحوه انتقال و افزایش و کاهش قیمت‌های جهانی نسبت به قیمت‌های صادراتی واکنش نشان دهند.

از سوی دیگر با رفع چالش‌های فراروی دیپلماسی اقتصادی از جمله کاهش ناسازگاری عرصه داخلی و بین‌الملل، کاهش نقش دولت در مقابل بخش خصوصی و توجه به مقوله تولید ثروت ملی از طریق دیپلماسی و ثبات اقتصاد کلان کشور جهت توسعه صادرات این میوه با ارزش مجدانه تلاش نمایند.

همچنین با توجه به تنوع بالای ارقام انار در کشور، می‌توان با انجام عملیات بازاریابی و شناسایی ذائقه مشتریان خارجی، با تولید انبوه رقم مناسب و متناسب با ذائقه مشتریان، زمینه صادرات هرچه بیشتر انار را فراهم آورد.

معیشت حداقلی کشاورز، کاهش ارزآوری و دیگر مسائل را در پی داشته است.

نتایج کاربردی

جهت حفظ جایگاه و قدرت بازار، راهبرد حفظ و توسعه صادرات انار باید اولویت اصلی نهادهای ذی‌ربط قرار گیرد. بر این اساس، به برخی از راهکارهای حفظ و افزایش سهم ایران در بازار جهانی انار اشاره شده است؛ جهت افزایش تولید و عرضه صادرات محصولات کشاورزی بالاخص انار و بهبود تراز بازرگانی آن توصیه می‌شود مسئولین اقتصادی کشور بحث صادرات را صرفاً به مرکز توسعه صادرات ایران محول ننموده و با ایجاد نهادی مشترک و مقتدر برای هماهنگی موضوعات اقتصادی و بازرگانی در عرصه بین‌الملل؛ آموزش دیپلمات‌هایی با اشراف بر امور اقتصاد بین‌الملل، حقوق و روابط بین‌الملل؛ هماهنگی وزارتخانه‌های کشاورزی، اقتصاد و بازرگانی و وزارت امور خارجه برای بهبود تعاملات چندجانبه اقتصادی؛ یافتن الگوهای جدید تجاری و بازارهای جدید فرامنطقه‌ای؛ بازاریابی و شرکت در نمایشگاه‌های جهانی در جهت گسترش صادرات انار؛ درجه‌بندی و برندسازی در زمینه جلب اعتماد و اطمینان مشتریان جهانی از کیفیت انار ایرانی؛ ایجاد و گسترش صنایع فرآوری و تولید مشتقاتی نظیر آب انار و چاشنی با کیفیت بالا سعی در به حداقل

مراجع

۵- حسینی، میرعبداالله (۱۳۸۳). آثار ترتیبات تجاری ترجیحی بین ایران و اعضای اکو بر توسعه تجارت ایران. مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.

۶- خبرگزاری ایسنا (۱۴۰۱). قابل دسترس در سایت؛ <https://www.isna.ir/news/1401031107991/>

۷- خسروشاهی، سید جلال (۱۴۰۱). داستان صادرات انار. خبرنامه داخلی اتحادیه سراسری تعاونی‌های کشاورزی باغبانی ایران (ویژه‌نامه انار). ۴۶-۵۴.

۸- سایت گمرک جمهوری اسلامی ایران، قسمت آمارهای کارشناسی شده صادرات و واردات.

۹- صادقی احمد و حسینی هادی (۱۴۰۱). به‌کارگیری بینی الکترونیک برای تشخیص تقلب رب انار با روش‌های شناسایی الگو و شبکه عصبی مصنوعی. فصلنامه فناوری‌های جدید در صنعت غذا، دوره ۱۰، شماره ۱، ۳۵-۴۸.

۱۰- عظیمی، الناز و یحیی‌زاده‌فر، محمود (۲۰۱۵). تأثیر برنامه‌های تشویقی و حمایت‌های صادراتی بر تجارت محصولات کشاورزی. فصلنامه مدل‌سازی اقتصادی، دوره دوم، شماره ۷، ۲۱-۳۵.

۱۱- غنجدی مستانه، خوشنودی‌فر، زهرا (۱۳۹۹). تحلیل سازوکارهای موثر بر بکارگیری عملیات مدیریت ضایعات در تولید انار. هفتمین همایش علمی پژوهشی توسعه و ترویج علوم کشاورزی و منابع طبیعی ایران.

۱۲- فرهادی، علی، مقدسی، رضا (۱۳۸۲). رونق

۱- امین‌روان مرضیه، مجاوریان، سید مجتبی، حسینی یکانی، سید علی، س.م.، جوالی رامتین، ویاجی، داوید (۱۴۰۰). اثر ریسک درآمدی بر الگوی کشت بهینه محصولات زراعی (کاربرد مدل تحلیل پوششی داده‌ها)، مجله تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران، دوره ۲-۵۲، شماره ۳، صفحات ۶۴۱-۶۳۱.

۲- پاکروان، محمدرضا و گیلان‌پور، امید (۲۰۱۴). بررسی چشم‌انداز پتانسیل صادراتی و رقابت‌پذیری محصولات کشاورزی ایران در خاورمیانه و شمال آفریقا. مجله اقتصاد و توسعه کشاورزی، شماره ۱، دوره ۲۷، ۵۱-۶۳.

۳- جعفری صمیمی، احمد؛ اعظمی، کورش و عزیزیان، جبار. (۱۳۹۳). تأثیر ناطمینانی متغیرهای اقتصاد کلان (نرخ ارز، تورم و نرخ رشد) بر واردات کشورهای منتخب در حال توسعه (شامل ایران). فصلنامه اقتصاد مقداری (بررسی‌های اقتصادی سابق)، دوره ۱۲، شماره ۳، ۲۷-۴۹.

۴- جلائی اسفندآبادی، سیدعبدالمجید و ایرانمنش، نسیم (۱۴۰۰). بررسی مقایسه‌ای تأثیر سیاست‌های پولی و سیاست‌های سمت عرضه بر تولید بخش‌های کشاورزی، خدمات، صنعت و معدن در اقتصاد ایران. فصلنامه علمی پژوهشی پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی، دوره ۱۱، شماره ۴۲، ۵۹-۸۰.

پژوهشی پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی، سال ۸، شماره ۲۹، ۳۰-۱۷.

۱۸-نوفرستی، محمد و کرمی، یوسف (۱۳۹۴). اثر تغییرات جهانی ارزش دلار و قیمت نفت بر تراز تجاری و رشد اقتصادی ایران: تحلیلی در چارچوب یک الگوی اقتصادسنجی کلان ساختاری. فصلنامه اقتصاد و الگوسازی دانشگاه شهید بهشتی، شماره ۱۹ و ۲۰، ۱۴۲-۱۱۱.

۱۹- وزارت جهاد کشاورزی (۱۴۰۱). سهم بخش کشاورزی از تولید ناخالص داخلی به ۱۱ درصد رسید. مجمع ملی خبرگان کشاورزی کشور. قابل دسترس در سایت <https://khobregancorc.com/>.

20-Aziz, S., Firdous, S., Rahman, H., Awan, S. I., Michael, V., & Meru, G. (2020). Genetic diversity among wild pomegranate (*Punica granatum*) in Azad Jammu and Kashmir region of Pakistan. *Electronic Journal of Biotechnology*, 46, 50–54.

21_Balassa, B. (1987). China's Economic Reforms in a Comparative Perspective. *Journal of Comparative Economics*, 11:410-426.

22_Brillet, J. L. (2015). Macro Econometric Modelling: A Practical Approach under Eviews. with a Focus on Africa. *AGRODEP Technical Note 11*, 125-175.

23_Dhonte, P., & Shan, K. (1997). Toward a Market Economy: Structure of Governance. *IMF working paper*. No. 11.

24_FAO. (2017). The future of food and

صادرات و رشد بخش کشاورزی، اقتصاد کشاورزی و توسعه.

۱۳-فشاری، مجید (۱۳۹۷). بررسی تأثیر نظام‌های بی-ثباتی نرخ واقعی ارز بر جریان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی ایران (رهیافت غیرخطی الگوی چرخشی مارکوف). فصلنامه علمی پژوهشی پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی، دوره ۸، شماره ۳۱، ۱۵۰-۱۳۵.

۱۴-گرشاسبی، علیرضا و یوسفی دیندارلو، مجتبی (۱۳۹۴). بررسی اثرات تحریم بین‌المللی بر متغیرهای کلان اقتصادی ایران. فصلنامه تحقیقات مدل‌سازی اقتصادی، شماره ۲۵، ۱۸۹-۱۲۲.

۱۵-متوسلی، محمود (۲۰۰۱). نقش کارگاه‌های کوچک صنعتی در ایجاد اشتغال و تنظیم بازار کار در بخش صنعت. مجله کار و جامعه، شماره ۳۹، ۱۲-۵.

۱۶-معصوم‌زاده، الهه، الهی، ناصر، کیالاحسینی، سیدضیاءالدین و عربی، سیدهادی (۱۴۰۰). بررسی آثار موافقتنامه تجاری بین ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیا بر بخش‌های صادراتی صنعت و کشاورزی؛ رهیافتی از مدل جاذبه. فصلنامه علمی پژوهشی پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی، دوره ۱۱، شماره ۴۴، ۱۲۰-۱۰۵.

۱۷-مهرگان، نادر، عباسیان، عزت‌اله، عیسی‌زاده، سعید و فرجی، ابراهیم (۱۳۹۶). بررسی شوک‌های واقعی و نوسان‌های تولید اقتصاد ایران. فصلنامه علمی

agriculture – Trends and challenges. Rome.

25_Geda, A., & Yimer, A. (2018). An Applied Macro-Econometric Model for Rwanda. East Africa Research Papers in Economics and Finance, EARP-EF No. 2018:18,78.

26_Grech, O., & Micallef, B. (2013). A Structural Macro-Econometric Model of the Maltese Economy. Central Bank of Malta and Department of Banking and Finance, University of Malta, 35-55.

27-Kahramanoglu, I. 2019. Trends in Pomegranate Sector: Production, Postharvest Handling and Marketing. International Journal of Agriculture Forestry and Life Sciences. 239-246.

28-Salehi, M., Hosseini, S. A. E., Rasoulpour, R., Salehi, E., & Bertaccini, A. (2016). Identification of a phytoplasma associated with pomegranate little leaf disease in Iran. Crop Protection, 87, 50-54.

29-Skorobogatova, N. (2016). Macroeconomic Instability: its Causes and Consequences for the Economy of Ukraine. Eastern Journal of European Studies, 7(1), 66-96.

30-Thakur, N., Thakur, A., & Kumar, P. (2020). Effect of different drying modes on phenolics and antioxidant potential of different parts of wild pomegranate fruits. *Scientia Horticulturae*, 274, 109656.

31-Yilmaz, C., Rezaei, M., & Sarkhosh, A. (2021). Environmental requirements and site selection. In A. Sarkhosh, A. M. Yavari, & Z. Zamani (Eds.), *The pomegranate: Botany, production and uses*. (pp. 225– 246). CABI.